

УДК 342.9

В. Г. Гриценко

КЛАСИФІКАЦІЯ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ, СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Актуальність теми. Правозастосовна практика й наука адміністративного права сьогодні знаходяться на етапі активного руху до підвищення ролі органів судової влади у формуванні й розширенні предмета адміністративного права. Судовий захист законних прав та інтересів людини та громадянина завжди був одним із найбільш дієвих інструментів у межах української правової системи, а тому його дослідження в адміністративно-правовому аспекті повинно здійснюватися послідовно, з урахуванням євроінтеграційного майбутнього України.

Разом із тим, здавалося б, проблема видового поділу органів судової влади давно вирішена з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1], однак все більше постає питань стосовно формування нової системи судів, ліквідації господарських судів, які посягають на компетенцію адміністративних. Тому вирішення цих та інших проблем є вимогою сьогодення з огляду на правове значення правоохоронної діяльності, яку здійснюють судові органи, та функцію судового контролю, якою вони наділені.

Питання встановлення правових зв'язків між суб'єктами владних повноважень завжди були дискусійними в науковій літературі. Хоча класифікації органів судової влади приділялося багато уваги, проте така характеристика зводилася фактично до переліку цих органів, що не є достатнім для висвітлення основних питань цієї сфери та проблем, які в ній виникають.

Стан наукового дослідження. Це питання досліджували такі вчені-правники, як В.Б. Авер'янов, А.М. Бандурка, В.В. Богущкий, З.С. Гладун, І.С. Григоренко, І.П. Голосніченко, С.В. Ківалов, О.І. Коваленко, А.Т. Комзюк, А.М. Колодій, Є.В. Кулага, Я.Ю. Кондратьєв, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков, М.І. Мельник, В.М. Олійник, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, В.О. Шамрай, В.М. Шаповал, Л.П. Юзьков та інші.

Виклад основного матеріалу. Класифікувати органи судової влади можна за критерієм структурованості на такі: суд як складений суб'єкт, колегія суддів як колективний суб'єкт, суддя як індивідуальний суб'єкт. Однак ця класифікація не враховує непересічне значення апеляційних, спеціалізованих судів, Верховного Суду України та Конституційного Суду України. Вважаємо, що такі органи повинні мати у всезагальній і деталізованій класифікації окреме місце.

Іншу позицію стосовно класифікації органів судової влади займає І.В. Бондаренко. Так, він, класифікуючи суди, враховує одразу три критерії: 1) унітарність України; 2) поліморфізм – наявність не тільки судів загальної юрисдикції, а й спеціалізованих судів; 3) поліцентризм – наявність декількох вищих судів, які розглядають справи. При цьому за цими критеріями автор класифікує органи судової влади на такі види: 1) за адміністративно-територіальним устроєм виділяє місцеві районні, міські, міськрайонні, обласні суди; 2) за критерієм спеціалізованості (по-

ліморфізму) органи судової влади поділяє на загальні, спеціалізовані й нетрадиційні (Конституційний Суд України) [2, с. 38–39].

Розглядаючи певні доктринальні позиції стосовно класифікації органів судової влади, можемо запропонувати їх поділ за критерієм рівня здійснення ними правоохоронної, правозахисної й контрольної функцій на суди міжнародні (у тому числі регіональні) і суди національні. Останні у свою чергу поділяються на суди конституційної й загальної юрисдикції. За межами цього поділу існують також «народні» суди (третейські, суди присяжних, народні засідателі).

Отже, доктринальні підходи передбачають безліч класифікацій органів судової влади, проте зазначимо, що жодна з таких класифікацій не є всеохоплюючою й не претендує на винятковість. Можна визначити такі підходи до класифікації органів судової влади:

- за критерієм структурованості виділяють такі: суд як складений суб'єкт, колегія суддів як колективний суб'єкт, суддя як індивідуальний суб'єкт;
- за адміністративно-територіальним устроєм розрізняють місцеві районні, міські, міськрайонні, обласні суди;
- за критерієм спеціалізованості органи судової влади поділяються на загальні, спеціалізовані й нетрадиційні (Конституційний Суд України);
- за видом інстанції виділяють суди першої, апеляційної й касаційної інстанцій, Верховний Суд України й Конституційний Суд України;
- за критерієм рівня здійснення судами правоохоронної, правозахисної й контрольної функцій розрізняють суди міжнародні (у тому числі регіональні) і суди національні. Останні у свою чергу поділяються на суди конституційної й загальної юрисдикції.

Водночас, розглянувши доктринальні підходи до класифікації органів судової влади, звернемо увагу й на легальний підхід. Так, систему органів судової влади в Україні визначено ст. 6 розділу VIII Конституції України [3] та Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [1]. Як вказує А.Т. Комзюк, адміністративні й місцеві загальні суди як складова судової гілки влади є незалежними від органів законодавчої й судової влади [4, с. 131].

Ці суди належать до судів загальної юрисдикції й утворюють єдину систему судів України. Водночас окружні адміністративні й місцеві загальні суди належать до різних судових юрисдикцій (відповідно, до спеціалізованих і загальних).

Характеризуючи класифікацію судів загальної юрисдикції, зазначимо, що в цій системі окружні адміністративні суди утворюють власну підсистему, до якої входять такі складові: окружні адміністративні суди, апеляційні адміністративні суди, касаційний суд (Вищий адміністративний суд України) і Верховний Суд України (переглядає справи з питань неоднакового застосування норми матеріального права в однакових за змістом правовідносинах). Разом із цим загальні суди також класифікуються на місцеві загальні суди (районні в місті, міські, міськрайонні, районні, обласні), апеляційні суди, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ і Верховний Суд України.

Водночас існує також суд конституційної юрисдикції – Конституційний Суд України, який є в цьому аспекті єдиним у своєму роді. Діяльність цього суду регулюється Законом України «Про Конституційний Суд України» [5].

Отже, розглянувши підхід, втілений у законодавстві, зазначимо, що класифікацію судів здійснено на абстрактному рівні: суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції (Конституційний Суд України). Згідно зі ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1] систему судів загальної юрисдикції складають: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) вищі спеціалізовані суди; 4) Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі спеціалізовані суди. У системі адміністративних судів вищим судовим органом є Вищий адміністративний суд України. Систему власне адміністративних судів складають: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) Вищий адміністративний суд України; 4) Верховний Суд України, до складу якого входять судді адміністративної юрисдикції у відповідній судовій палаті.

Розглянувши доктринальні й легальну класифікації судів, зазначимо, що варто пов'язати наведені нами класифікації з особливостями правоохоронної діяльності таких судів.

Г.Ф. Гуценко та М.О. Ковалев вказують: «Судова влада – можливість і здатність того, що займає особливе положення в державному апараті органу (суду), впливати на поведінку людей і соціальні процеси» [6, с. 33]. Правоохоронна діяльність суду має свою специфіку, тому треба розглянути основні особливості правоохоронної діяльності, що здійснюють органи судової влади.

Перша особливість – комплексний та універсальний характер такої діяльності. Це означає, що орган судової влади як суб'єкт правоохоронної системи насамперед спрямовує свою діяльність на послідовне й цілісне досягнення мети здійснення судочинства з вираженням державної волі під час постановлення юридично значущих рішень. Така особливість постає як із доктринальної, так і з легальної точки зору.

Універсальність і комплексність правоохоронної діяльності органів судової влади полягає в поширенні їхніх повноважень на широке коло суспільних правовідносин, проте таким чином, що встановлюються максимальні й мінімальні межі судового втручання у вирішення ситуації, що склалася.

Другою особливістю правоохоронної діяльності органів судової влади є існування принципу пропорційності під час здійснення такої діяльності. Д.О. Бочаров вказує, що цей принцип фіксує межі судової влади в правоохоронній діяльності [7, с. 52], про що вже частково було зазначено вище. Це означає, що суд захищає права та свободи суб'єкта лише співмірно з інтересами інших учасників цих відносин і теоретично може нехтувати правами та свободами людини, якщо цього вимагають фактичні обставини. Суд ніби «звужує» права кожного з учасників через призму їх значення, наслідки їх реалізації, цінності, співмірність тощо щодо пріоритетності забезпечення публічних і приватних інтересів.

Отже, мінімальним проявом судової влади є охорона прав і свобод, а максимальним – охорона загального блага, суспільних інтересів із метою забезпечення стабільності державно-правової системи.

Третя особливість правоохоронної діяльності органів судової влади розкривається в тому, що загальним проявом, спільним для всіх форм судової правоохоронної діяльності, є не тільки можливість констатації невідповідності, а й примусового повернення фактичних правовідносин у попереднє становище – двостороння реституція за винятком окремих випадків, таких як завдання тілесних ушкоджень і смерті особи в кримінальному судочинстві тощо [8, с. 22].

Зауважимо, що всередині кожної з гілок державної влади, у тому числі судової, правоохоронна функція може й повинна мати різне організаційне втілення, яке в цьому випадку набуває вираженої системної форми. При цьому зовсім неприпустимими є ситуації змішування правоохорони й безпеки, за яких вибудовується потужна базисна основа, що пронизує й деформує ознаки правової держави в цілому. І якщо навіть завдання правоохорони й безпеки вирішуються згодом однією й тією ж державною структурою (наприклад, органами судової гілки влади), то всередині неї ці завдання й відповідні функції повинні бути чітко розмежовані таким чином, щоб категорично заборонялося їх змішання і, що особливо важливо, перехід від одних до інших у порядку адміністративного розсуду.

Отже, особливість правоохоронної діяльності органів судової влади також полягає у втіленні в життя процесуальних заходів щодо відновлення порушеного права не тільки в межах адміністративного судочинства, а й у всіх інших формах здійснення правосуддя.

Наступною особливістю правоохоронної діяльності органів судової влади, як вказує Т.О. Мацелик, є організаційне відокремлення таких органів від органів і структур, які реалізують виконавчо-розпорядчі функції [9, с. 56]. Ця особливість постає з існування адміністративної юстиції як окремого інституту адміністративного права. Як зазначає О.В. Муза, сама по собі наявність у державі адміністративної юстиції сприяє підтриманню законності в державному управлінні й охороні суб'єктивних публічних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб [10, с. 69–70].

Із зазначеного постає, що вказана особливість правоохоронної діяльності органів судової влади полягає в їх відокремленості, незалежності від інших гілок влади, а отже, безсторонності під час реалізації завдань правоохоронної діяльності. На нашу думку, наявність адміністративної юстиції на теренах України є показником ступеня полісистемності судової організації, тобто ступеня розвиненості різних форм здійснення правосуддя. Отже, особливість відокремленості органів судової влади в контексті здійснення ними правоохоронної діяльності має важливе смислове навантаження, оскільки передбачає застосування заходів стимулюючого та превентивного характеру з метою виконання основних завдань судової, правоохоронної діяльності.

Наступною особливістю органів судової влади як суб'єкта правоохоронної системи, що здійснює правоохоронну діяльність, є предмет такої правоохоронної діяльності. Як вказує В.С. Стефанюк, предметом будь-якого судового розгляду є правові спори. В окремих випадках суди вирішують питання безспірною характеру, щоб попередити можливе порушення прав та інтересів людини [11, с. 125].

Отже, така позиція, вважаємо, відповідає основним положенням щодо адміністративно-правового статусу органів судової влади та їх місця й ролі в правоохо-

ронній системі України та є важливою умовою охорони й захисту прав людини та громадянина.

Ще однією особливістю правоохоронної діяльності органів судової влади є реалізація ними диференційованої процесуальної правосуб'єктності. Це означає, що, здійснюючи правоохоронну діяльність, органи судової влади залежать також від позовних вимог, із якими до них звернулися, і для виконання завдання правоохоронної діяльності можуть вийти за межі заявлених позовних вимог.

Зазначимо, що суд приймає акти, які закріплюють його процесуальні дії на кожній стадії або етапі судового адміністративного процесу. У процесі здійснення провадження в адміністративній справі приймаються судові рішення у двох формах: ухвала й постанова.

Отже, на підставі викладеного вище можна констатувати, що юридичні факти в межах здійснення правоохоронної діяльності закріплюються в процесуальних актах-документах і фактично стосуються не лише адміністративної процесуальної правосуб'єктності суду, а й правосуб'єктності інших учасників правоохоронної діяльності.

Ще однією особливістю правоохоронної діяльності органів судової влади є мета такої діяльності. Оскільки в межах статті ми переважно розглядаємо охоронну діяльність суду як більш загальне поняття, то захист прав, свобод та інтересів особи в юридичному процесі у сфері публічно-правових відносин є широкою й багатоплановою комплексною проблемою, яку можна досліджувати в різних напрямках: загальна характеристика прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин, які підлягають захисту; форми реалізації; способи захисту; процесуальна форма захисту; роль і місце в механізмі правового регулювання [4, с. 45].

На нашу думку, метою правоохоронної діяльності має бути всебічна охорона правовими інструментами прав і свобод людини та громадянина в контексті формування, становлення й розвитку правової держави, громадянського суспільства, а також із метою подальшої євроінтеграції України. Сучасний розвиток інституту адміністративної юстиції переконливо засвідчує, що цей правозахисний інститут, який входить винятково до галузі адміністративного права, набув форми адміністративного судочинства, тобто через елементи юридичного процесу відбулося закріплення на законодавчому рівні судових процедур розгляду й вирішення справ адміністративної юрисдикції.

Висновки. Отже, на основі вищевикладеного можна констатувати, що ключовою метою судової правоохоронної діяльності має бути охорона порушених, невинних та оспорюваних прав осіб у публічно-правових відносинах. Правоохоронна судова діяльність спрямована на захист прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів будь-яких суб'єктів правовідносин, на забезпечення безпеки, законності та правопорядку, а також на боротьбу зі злочинністю.

Підсумовуючи, виділяємо такі особливості правоохоронної діяльності органів судової влади:

- 1) комплексний та універсальний характер такої діяльності;
- 2) існування принципу пропорційності під час здійснення такої діяльності;

- 3) можливість шляхом правосуддя встановити факт – суттєву невідповідність фактичних обставин їх абстрактній моделі;
- 4) організаційне відокремлення таких органів від органів і структур, які реалізують виконавчо-розпорядчі функції (функціонування адміністративної юстиції);
- 5) предмет такої правоохоронної діяльності характеризується підвищеним ступенем імперативності, домінуванням публічного інтересу в реалізації таких правовідносин;
- 6) реалізація ними диференційованої процесуальної правосуб'єктності;
- 7) особлива мета такої діяльності.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–45. – Ст. 1468. – Ст. 529.
2. Бондаренко І.В. Судова система України та її реформування у сучасних умовах / І.В. Бондаренко // Право України / Міністерство юстиції України ; Конституційний Суд України та ін. – К., 2002. – № 8. – С. 37–42.
3. Конституція України : Основний Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Адміністративна юстиція в Україні : [навчальний посібник] / за заг. ред. А.Т. Комзюка. – К. : Прецедент, 2009. – 198 с.
5. Про Конституційний суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
6. Гуценко К.Ф. Правоохранительные органы / К.Ф. Гуценко, М.А. Ковалев. – М. : Зерцало-М, 2001. – 214 с.
7. Бочаров Д.О. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми : [лекції] / Д.О. Бочаров. – Дніпропетровськ : АМСУ, 2006. – 73 с.
8. Мовчан В.В. До проблемних питань проявів судової влади у сферах правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності / В.В. Мовчан // Бюлетень Міністерства юстиції України. – К. : Логос, 2013. – № 4(138). – С. 16–23.
9. Мацелик Т.О. Статус адміністративних судів / Т.О. Мацелик // Юридична Україна / Київський регіональний центр Академії правових наук України. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – № 1(85). – С. 55–58.
10. Муза О.В. Адміністративна юстиція в Україні: стан та перспективи розвитку : [монографія] / О.В. Муза ; за заг. ред. Н.Р. Нижник ; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К. : Четверта хвиля, 2011. – 136 с.
11. Стефанюк В.С. Судова система України та судова реформа / В.С. Стефанюк ; Національний університет «Кієво-Могилянська академія». – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.

Анотація

Гриценко В. Г. Класифікація органів судової влади України, сутність та особливості їх правоохоронної діяльності. – Стаття.

Публікацію присвячено загальнотеоретичній характеристиці органів судової влади, проаналізовано наукові підходи щодо класифікації органів судової влади, виокремлено критерії для класифікації органів судової влади, наведено особливості їх правоохоронної діяльності.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, судова влада, суд, особливості, суди загальної юрисдикції.

Аннотация

Гриценко В. Г. Классификация органов судебной власти Украины, сущность и особенности их правоохранительной деятельности. – Статья.

Публикация посвящена общетеоретической характеристике органов судебной власти, проанализированы научные подходы к классификации органов судебной власти, выделены критерии для классификации органов судебной власти, приведены особенности их правоохранительной деятельности.

Ключевые слова: правоохранительная деятельность, судебная власть, суд, особенности, суды общей юрисдикции.

Summary

Gritsenko V. G. Classification of the judiciary Ukraine, the nature and characteristics of law enforcement. – Article.

The publication is devoted to general theoretical characterization of the judiciary, analyzes the scientific approaches of classification of the judiciary, derived author's own criteria for the classification of the judiciary, given the characteristics of their enforcement activities.

Key words: law enforcement, judicial authorities, court, peculiarities, courts of general jurisdiction